

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE (1984-1997) PARA İKAMESİ- DOLARİZASYON VE SENYORAJ İLİŞKİSİ

Dr.Jale YALINPALA

M.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi

ABSTRACT: *In Turkey economy, 1984-1997 dollarization rate has been increased. Because of increasing inflation rate, there is a typically a shift away from the domestic money toward a foreign money-as store of value, as unit of account and as medium of transactions. This process is known as dollarization. As dollarization occurs, the ability of the government to collect seigniorage from domestic money creation falls.*

1.GİRİŞ

Türkiye Ekonomisinde son yıllarda gözlenen ekonomik dengesizlikler kamu açıkları ve bu açıkların finansman araçları olan borçlanma ve monetizasyon şeklinde kendini gösterirken, izlenen bir gelişmede dolarizasyon veya para ikamesi kavramlarının gündeme gelmesidir. Ulusal paranın kabul edilmesinde mübadele aracı, değer saklama aracı ve hesap birimi olma özellikleri aranmakta aksi takdirde para ulusal para olma niteliğini kaybetmektedir. Oysa son yıllarda Türkiye Ekonomisinde bu özellikleri taşıyan yabancı para birimlerinin kullanıldığı dikkati çekmiştir. Diğer bir deyişle yabancı para ulusal parayı ikame eder hale gelmiştir. Ekonomide para ikamesinin genişliğine dikkatleri çekebilmek amacıyla bu çalışma yapılmış, çalışmanın birinci bölümünde para ikamesi veya dolarizasyon kavramlarının içeriği açıklanmış, ikinci bölümde ise para ikamesi ve senyoraj ilişkisine değinilmiş, üçüncü bölümde ise Türkiye Ekonomisinde 1984-1997 döneminde dolarizasyon rakamları hesaplanarak karşılaştırmalar yapılmış, bulunan sonuçlar değerlendirilmiştir.

II-DOLARİZASYON-PARA İKAMESİ

İlk olarak dolarizasyon ve para ikamesi terimlerini tanımlamak gerekir. Dolarizasyon genel bir deyimdir ve bir ülkede ulusal para yerine yabancı paranın kullanımını ifade etmektedir.

Türkiye ekonomisinde halk ulusal paradan kaçmakta ve alternatif parasal araçlara ve yatırım alanlarına yönelirken,kamu yönetimi de bu akıntıya kapılmaktadır. Bunun sonucu ülke ekonomisinde hızlı bir dolarizasyon süreci yaşanmaktadır. Genellikle para ikamesi ve dolarizasyon aynı anlamda kullanılmakta

ancak bazı iktisatçılar para ikamesini dolarizasyon sürecinin son aşaması olarak değerlendirmektedir. (Özkaramete, 1996,s.99) Türkiye ekonomisinde her iki kavramda kullanılabilir. Para ikamesi ile yabancı para ulusal para fonksiyonlarını icra etmekte, yani yabancı para sadece değer saklama aracı olarak değil, mübadele aracı ve hesap birimi olarak kullanılmaktadır. Para ikamesinin gerçekleşebilmesi için ülke sakinlerinin yabancı parayı normal zamanlarda da ellerinde bulundurmaları gerekir. Ayrıca yabancı ve yurtiçi parasal balanslar diğer ekonomik değişkenlerde meydana gelen değişmelerle değişmelidir. (Ertürk, 1991, s.17) Yani talebe dayalı ikame söz konusudur. Talebe dayalı ikame ulusal paradan yabancı paraya (özellikle dolara) doğru gerçekleşir ve bu durumda piyasa güdümlü parasal reformun gerçekleştiği ileri sürülür. Olağan parasal reformlar Merkez Bankası tarafından yürütülmekte ve resmi-arz yanlı parasal reform olarak isimlendirilmektedir. (Melvin,1988, s.,543-544)

Dolarizasyon talep kanalı ile gerçekleşen bir girişimdir. Dolarizasyon ulusal para biriminin değerinde süregelen istikrarsızlığa piyasanın verdiği bir cevaptır. Halk düşük güven duyulan ulusal paradan daha yüksek güven duyulan yabancı parayı ikame etmektedir. Diğer bir deyişle ulusal paraya güven azaldıkça parayı talep edenler ulusal para yerine yabancı parayı elde bulundurmaya isteyeceklerdir. İşte bu talep kaynaklı bir parasal reformdur. Bu durum, Merkez Bankasının ulusal parayı yüksek güven duyulan bir para haline getirememesi başarısızlığından kaynaklanmakta ve arz yanlı bir parasal reform gerçekleştirilemediğinden talep yanlı reform bunu ikame etmektedir. Ancak bazı Latin Amerika ülkelerinde (Meksika ve Bolivya) olduğu gibi önemli bir dolarizasyonla karşılaşıldığında Merkez Bankası ulusal muamelelerde doların kullanımını sınırlamaktadır. Ancak yine de gizlice dolar kullanımı söz konusu olmaktadır. (Melvin, 1988,s.,552)

Dolarizasyon sürecinde gelirler, harcamalar ve sözleşmeler giderek daha fazla yabancı para ile düzenlenmektedir. Dolarizasyon süreci tamamlandığında ulusal para bütünüyle tedavülden kalkmaz. Çünkü yasalardaki bazı zorunluluklar nedeniyle hesapların tutulmasında, yasal belgeler ile defterlerin tutulmasında,

günlük hayatta küçük alışverişlerde ulusal para kullanımı az da olsa devam etmektedir. Ulusal para küçük ekonomik muamelelerde kullanılan ufaklık para işlevi görmektedir. (Karacan,1996,s.,19)

III-PARA İKAMESİ VE SENYORAJ İLİŞKİSİ

Para ikamesi olgusu, hükümetlerin bir yandan para basma hakkını kullanmaktan dolayı elde ettiği senyoraj gelirini (reel kaynak miktarını) sınırlamakta, diğer yandan enflasyonun neden olduğu reel para ankeşlerinin değerindeki düşmeyi ölçen enflasyon vergisi yoluyla elde ettiği geliri azaltmaktadır. Dolarizasyon enflasyon oranı ile olan bağlantıyı azaltmanın bir aracıdır. Ekonomide sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle para ikamesi artmakta, hükümet ne hakimiyet (senyoraj) kazançlarından ne de enflasyon vergisinden yararlanabilmektedir. Enflasyon oranı vergi oranı, parasal taban vergi bazı diye düşünülürse; enflasyonist finansman için gerekli vergi bazı zayıflamaktadır.

Yabancı paranın kullanılması lehinde iki görüş hakimdir. Birinci olarak; değiştirilen paraların ilave maliyeti ulusal para kullanıldığında ortaya çıkar, yabancı para kullanımında ise bu yoktur. Bu maliyetten tasarruf senyoraj kazancı ile karşılaştırılır. Muamele maliyetinden tasarruf, ekonominin dışa açıklığına bağlı olan yabancılarla yapılan muamelelerin değerinin ve sayısının fonksiyonudur. İkincisi; disiplinle ilgilidir. Dolarizasyon sürecini yaşayan ülkelerde enflasyon haddi optim. hadlerin bir hayli üzerindedir. Bu ülkelerde politikacılar araçlar üzerindeki kontrollerini kaybederler. (Fischer, 1982, s.,299)

Yabancı parayı ulusal paraya ikame eden ülkeler senyoraj (hakimiyet) kazancını, parasını kullandıkları yabancı ülkeye öderler. Dolar üretmek ABD için maliyetsiz olduğundan, ABD'nin gücü yüksek parayı elde etmesinde bir zarar söz konusu değildir. Ülkede zaten yetersiz olan birikimler, yabancı paraya dönüştürülerek, bir anlamda faizsiz kredi olarak yabancı ülkelere ödünç verilmektedir. Kişilerin, hatta bazı kuruluşların kasalarında, yastık altlarında yabancı para biriktirmeleri yada ödeme aracı olarak söz konusu yabancı paraları taşımaları, bu zengin ülkelere faizsiz kredi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, dünya ticaretinin büyümesi ve sermaye hareketlerinin artması ile bu tür paralara talep artar. Aynı zamanda ne kadar çok ülke bu paraların alanına girerse, bu paraları rezerv olarak tutarsa, bu paraların sahibi ülkelerin kazançları o kadar artar. Bir yandan yabancı ülkelerin parası değer kazanırken, diğer yandan dış açıklarını finanse etme gücü elde ederler. Bununla beraber bu dolarları kullanan ülkeler bunlar için bir maliyete katlanmaktadırlar. Gücü yüksek parayı azaltmak için birkaç adım atılabilir. Banka rezervleri Merkez Bankasında faiz getirisi sağlayan formda tutulabilir. Banka sisteminin gelişmesiyle, para talebi

azaltılabilir. Banka sistemi gelişmişse nakit para/GSMH oranı daha düşük düzeyde gerçekleşebilir. (Fischer,1982,s.,305)

Dolarizasyon ülke çıkarı açısından iyi bir gelişme olmamakla birlikte birçok maliyetleri de vardır. Bu maliyete ulusal para yaratma bağımsızlığından vazgeçmeyi eklemek gerekir. Yabancı parayı kullanan ülke hükümeti, enflasyon oranını kontrol altına alma konusunda kendine değil de, yabancı ülke hükümetine güvenmektedir.

IV.(1984-1997) DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DOLARİZASYON

Dolarizasyon oranı yurtiçi Döviz Tevdiat Hesaplarının Toplam Mevduata bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Döviz Tevdiat Hesapları ülke sakinlerine, özellikle kambiyo sisteminde büyük ölçüde liberalleşmenin başladığı 1984 yılından sonra elde ettikleri dövizleri istedikleri gibi tasarruf etmeleri temel prensibinden doğan ve bankalarda dövizleri kullanarak hesap açmaları imkanını veren bir gelişmedir. (Ertürk,1991,s.,198) Kambiyo Rejiminin 30 sayılı kararları 1984 yılından itibaren büyük ölçüde serbestleştirilmesiyle döviz ve efektif, Türk parasının yurtiçinde gördüğü bütün işleri görmeye başlamıştır. İhracatçıların dövizlerini yurda getirip satma sürelerini sonuna kadar kullanmaları ve bu dövizleri kurun yükseleceği ümidiyle bekletmeleri Döviz Tevdiat Hesaplarının kabarmasında önemli rol oynayan bir unsur olmuştur.

İncelenen dönemde para ikamesinin hızlanması, Merkez Bankası kaynaklarına başvurumu azaltmış, bunun yerine borç politikasına ağırlık verilmiştir. Bu durum faiz oranlarını yükselttiğinden ülkeye sıcak para girişi artmaktadır. Ayrıca daha yüksek döviz stoku daha düşük reel döviz kuruna karşılık gelmekte, bir yandan ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kaybı, diğer yandan faiz oranı para ikamesi olgusunu hızlandırmaktadır.

1989 yılında 32 sayılı karar gereğince döviz ve sermaye piyasalarında liberalleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Döviz Tevdiat Hesaplarının Toplam Mevduatlar içindeki payını gösteren Dolarizasyon oranı 1984 yılında %5.3 iken, 1989'da %25.1 olmuş, 1990'lı yıllarda hızlı artışını sürdürmüş 1997 yılında %52.9 düzeyine yükselmiştir. Para ikamesi olgusunun son yıllarda hızlandığı görülmektedir. (Tablo 1) Parasal birikimlerin önemli bir bölümü yabancı paraya dönüştürülerek bankalara DTH olarak yatırılmaktadır. Bu seçenek, kişilerin yanlarında yabancı para taşımalarına göre daha az zararlıdır. Bankalara en azından DTH' larını döviz kredisi vermede ve döviz yükümlülüklerini ödemedede kullanabilmektedirler. DTH' larının artış hızı 1980' li yılların ikinci yarısında ortalama %81.2 iken, 1990'lı yıllarda ortalama %104.6 düzeyinde

gerçekleşmiştir. (Tablo 1) Birikimlerin DTH' larına yönelmesi yatırımcılarda yüksek fiyat artışı ve buna bağlı olarak hızlı kur ayarlaması beklentisinin sürdüğünü göstermektedir. "Kötü para iyi parayı kôvar" şeklinde açıklanan Gresham Yasası yerini "İyi para kötü parayı kôvar" tümcesi geçerli olmaktadır.

TL' nin yabancı paralar karşısındaki değer kaybı 1990'lı yılların ikinci yarısında yüksek olmuş, dolarizasyon oranı yükselmiştir. (Tablo 1) Nitekim aşırı değerlendirilmiş TL politikasının izlendiği dönemde, faiz oranlarındaki yükselme nedeniyle Döviz Tevdiat Hesaplarının M2Y içindeki payı artmıştır.(Türkiye'de hem fiyat değişkenlerini hemde reel değişkenleri en çok etkileyen parasal değişken M2Y değişkenidir). 1984 yılında %5.4 iken 1989' da %23.1'e yükselmiş,izleyen yıllarda bu oran artmış, 1997 yılında %49.6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oranlar şunu göstermektedir; Ekonomide para ikamesi artık enflasyona karşı korunma boyutlarını aşmıştır ve TL' nin para olarak işlevlerini yabancı paralar yerine getirmektedir.

İncelenen dönemde senyoraj rakamları $\Delta M/P$ (Parasal tabandaki değişimin reel ifadesi) formülü ile hesaplanmış ve reel GSMH' ya oranlanmıştır. Türkiye ekonomisinde dolarizasyon oranının arttığı yıllarda senyoraj/GSMH oranı düşük düzeyde kalmıştır. (Tablo 1) Para ikamesi, Türkiye devletinin senyoraj hakkını yabancı devletlere kaptırması demek; yani satın alma gücü yaratma hakkının kısıtlanması demektir.

V. SONUÇ

Türkiye ekonomisinde 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren bir para ikamesi olgusu gerçekleşmiştir, dolarizasyon oranı olarak bilinen döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduat içindeki payı artmıştır. Ekonomide dolarizasyon oranının artması ulusal para yaratarak gelir elde eden hükümetin senyoraj kazancını azaltmıştır.

Para ikamesi ile TL parasal işlevlerini yerine getirememekte, yabancı para ulusal para haline gelmektedir. Yabancı paraya yönelmiş birikimlerin ulusal ekonomi açısından bir yararı yoktur. Bu gelişmelerin bir diğer olumsuz etkisi, Türk ekonomisinde para arzının miktar ve kontrol edilebilirliğinin güç olmasıdır. Para ikamesinin olduğu bir ekonomide para politikalarıyla istikrar sağlamak çok zor ve maliyetlidir. Çünkü Merkez Bankaları para arzının ülke parasından olmayan kısmını kontrol edemezler. Yabancı paranın sahipliği, Merkez Bankasından halka doğru geçmektedir. Doğal olarak ulusal birikimlerin yabancı paralara yönelmesini önleyecek en önemli etken, enflasyonun ve buna bağlı olarak kur artışı beklentisinin hızla düşmesidir. Döviz kuru ve faiz politikaları yerli ve yabancı aktiflerin getirisi birbirine yakın olacak şekilde götürülmelidir. Bu ancak reel faiz politikası izleme ve devalüasyon haddini iç

enflasyon oranına mümkün olduğu kadar yakın tutmakla olur. Para ikamesi başladıktan sonra geriletmek zordur. Bu süreci durdurmanın yolu, yüksek reel faiz değil ekonomik yapının değişmesi, tasarruf ve büyümenin artmasıdır. Dolarizasyon sürecini sona erdirmenin anahtarı istikrarlı, güven duyulan ulusal para yaratmaktır.

KAYNAKLAR:

- ERTÜRK . E., **Para İkamesi**, Uludağ Yayınları, Bursa, 1991
- FISCHER, S., "Seigniorage and The Case for a National Money", **Journal of Political Economy**, Vol.90, No:2 , 1982
- KARACAN, A., **İktisat Yazıları**, Finans Dünyası Yayınları, No:4, İstanbul, 1996
- MELVİN, M., " The Dolarizasyon Of Latin America as a Market- Enforced Monetary Reform: Evidence and Implication", **Economic Development and Cultural Change**, Vol.36, No:3, April. 1988
- ÖZKARAMETE , N., " Türkiye'de Dolarizasyon ve Para İkamesi: 1990-1995", **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı:20, Cilt: 7, 1996,

Tablo 1 : Dolarizasyon ile İlgili Göstergeler

Milyar TL

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Döviz Tevdiat Hesabı	281	1183	2436	5356	9512	14135	21793	50936	103234	190617	565005	1157966	2448816	4859270
DTH Artış Oranı %	-	320	105,9	119,9	77,6	48,6	54,2	133,7	102,7	84,6	96,4	104,9	111,5	98,4
Toplam Mevduat	5262	9241	13279	20775	33594	56371	84088	153980	268957	429185	1109461	2239066	5083496	9185193
M2Y	5179	9328	14609	23004	36707	61274	93363	168054	293970	473059	1195353	2414597	5373709	9790356
DTH Toplam Mevduat	5,30	12,8	18,3	25,8	28,3	25,1	25,9	33,1	38,4	44,4	50,9	51,7	48,2	52,9
DTH M2Y	5,4	12,7	16,7	23,3	25,9	23,1	23,3	30,3	35,1	40,3	47,2	47,9	45,6	49,6
Senyoral GSMH	4,3	3,6	1,5	2,6	4,1	2,6	1,4	3,1	3,6	2	1,6	2,2	2,1	3,6
Reel Döviz Kuru 1982=100	87,62	89,1	80,09	78,76	77,32	84,34	100,17	98,44	94,58	93,64	75,94	87,28	86,78	84,93

Kaynak 1 : 1950-1998 Temel Ekonomik Göstergelerden Yararlanarak Hesaplanmıştır.